

О. В. Додонова

*Херсонська філія Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова*

МІЖНАРОДНІ ОСВІТНЬО-НАУКОВІ КОНТАКТИ УНІВЕРСИТЕТІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розкриваються методи і форми налагодження і підтримки міжнародних наукових і освітніх контактів Київського, Харківського та Новоросійського університетів, науково-педагогічних працівників у пореформену добу.

Якісні зрушення в системі організації навчально-методичної, наукової роботи професорсько-викладацьких колективів вищих навчальних закладів, діяльність яких спрямовано на підготовку висококваліфікованих працівників з різних галузей, спонукає сучасних дослідників дедалі частіше звертатись до вивчення та аналізу історичного досвіду, набутого їхніми попередниками, зокрема у ХІХ – на початку ХХ ст.

Специфічною рисою науково-педагогічної інтелігенції є її глибокий, органічний зв'язок із життям суспільства. Науково-педагогічні працівники університетів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. не були лише вченими-теоретиками, які були замкненими в стінах своїх кабінетів, вони уважно вловлювали та усвідомлювали суспільні потреби й запити свого часу, відіграючи видну роль у суспільному житті країни. Вони були активними учасниками створення та розвитку освітньо-наукових контактів з науковими та навчальними центрами Європи.

Актуальність зазначеної проблематики, недостатня її розробленість в історико-педагогічній науковій літературі, важливість використання теоретичного досвіду зумовили написання статті «Міжнародні освітньо-наукові контакти університетів Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.».

Фактичний матеріал стосовно організації, розвитку університетських міжнародних науково-освітніх контактів знаходиться в узагальнюючих працях з історії Київського, Харківського, Новоросійського університетів [13; 14; 23] та працях з історії організації вищої школи і науки в Росії у ХІХ-ХХ ст. [5; 17; 19–21; 24]. Змістовними і цінними для розгляду питання міжособистісних наукових зв'язків професорсько-викладацького корпусу університетів є праці, присвячені видатним педагогам-ученим другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

© О. В. Додонова, 2008

[1; 15; 18; 22], фонди Державного архіву міста Києва [2–4] та Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Національної академії наук України [7–12].

Більшість науково-педагогічних працівників університетів Наддніпрянщини у другій половині XIX ст. мали вищу освіту, причому значним був відсоток тих, хто отримав освіту у навчальних закладах Російської імперії і за кордоном. Відомості про наявність у науково-педагогічних працівників дипломів про закінчення як вищих навчальних закладів Російської імперії, так і закордонних, у репрезентованих відомостях за 1880 р. виглядають наступним чином: 80 % викладачів історико-філологічного факультету Київського університету отримали освіту в декількох навчальних закладах; на юридичному таких налічувалося 33,3 %; на фізико-математичному – 6,25 %; медичному – 8 %. У Харківському університеті такі випадки були поодинокі: лише 4 % викладачів медичного факультету мали два дипломи [24, с. 23]. Так, уже на період навчання майбутні представники університетських викладацьких колективів мали можливість знайомитись з формами і методами навчального процесу в різних навчальних закладах, налагоджувати особисті контакти з вченими-педагогами Європи.

По закінченні навчання кращих випускників або студентів, котрі обирають навчально-наукову діяльність і стають професорськими стипендіатами (аналог сучасних аспірантів), університети направляють на навчання в Дерптський університет і в Російську академію наук, вони проходять дворічну підготовку в Професорському інституті, а потім відправляються на два роки за кордон. За кордоном вони відвідували провідні наукові центри Західної Європи – університети Парижа, Берліна, Лейпцига, Гейдельберга, Відня, Рима та ін. Слухали курси лекцій відомих учених, знайомилися з передовими методами викладання, налагоджували з ними наукові контакти тощо. Після повернення на батьківщину майбутнім професорам надавався рік для підготовки й складання екзамену на здобуття вченого ступеня.

У 1911 р. Міністерство народної освіти для підготовки професорсько-викладацького складу і вирішення проблеми заміщення вакантних кафедр вирішило через 3–4 роки влаштувати за кордоном спеціальні установи (інститути) для підготовки професури: в Берліні – для юристів (римське, цивільне та кримінальне право), в Парижі – математиків та юристів (державне, адміністративне та міжнародне право), в Гейдельбергу та Тюбінгені – для стипендіатів природничого відділення, у Карлсруе – механіків та фахівців інженерних наук [5, с. 215; 16, с. 15–16].

Історик-візантолог Ф. Успенський – засновник російського археологічного інституту в Константинополі – проводив археологічні екс-

курсії зі студентами Новоросійського університету, виїжджаючи для цього до Туреччини [13, с. 21; 24].

Можливість отримати освіту на батьківщині, а потім ще й за кордоном, або навпаки, не тільки позитивно впливала на підвищення якісного потенціалу наукової інтелігенції – це було доказом мобільності науково-педагогічних кадрів. Все це надавало можливість оволодіти різними методиками навчання, познайомитися з науковими традиціями навчальних закладів. Завдяки спілкуванню вітчизняних і закордонних науковців створювались і зміцнювались міжнародні контакти, відбувалось осягнення досягнень світової науки. Це стимулювало процес впровадження світових досягнень і методик у вітчизняних навчальних закладах, сприяло включення вітчизняних університетів до європейського освітянського простору.

Так, М. Зібер після отримання у 1871 р. ступеня магістра політичної економії отримав закордонне відрядження терміном на два роки. За кордоном він працював переважно у містах Німеччини та Швейцарії (Гейдельберзі, Лейпцигу, Цюріху), а також у Бельгії, Франції та Великій Британії. Окрім лекцій та бібліотек, Микола Іванович відвідував і знайомився з роботою фабрик, споживчих товариств, соціальних конгресів, статистичних бюро [1, с. 204].

У професора Київського університету О. Кістяківського в 1871–1873 рр. були наукові відрядження до Віденського, Гейдельберзького, Берлінського, Неаполітанського і Римського університетів. Професор усе життя вчив інших і навчався сам. Зокрема він чудово володів французькою, німецькою та італійською мовами [18, с. 45].

Наведені приклади підтверджують доцільність надання можливості професорсько-викладацькому складу підвищувати свою кваліфікацію шляхом закордонних наукових відряджень як під час підготовки дисертацій, так і в ході звичайної науково-педагогічної діяльності.

Підтвердженням високої кваліфікації вітчизняних науковців та слідування нормам наукової етики може служити діяльна участь у науково-громадському житті країни і в розвитку міжнародних наукових зв'язків учених університетів. Університети направляли своїх представників на всеросійські і міжнародні наукові з'їзди та конгреси, надсилали експонати на виставки, сприяли книгообміну між університетськими бібліотеками, проведенню святкувань ювілеїв учених чи винаходів. Так, на Паризьку виставку 1867 р. були надіслані інструменти, виготовлені професором хірургії університету Св. Володимира Ю. Шимановським, а привезені на Віденську міжнародну виставку 1873 р. професором цього ж університету В. Бецом анатомічні пре-

парати мозку були нагороджені медаллю. Видатний австрійський анатом Й. Гіртль наголошував у своєму відзиві про препарати В. Беца, що «жодний анатом не посунув уперед такою мірою знання будови мозку, як В. Бец» [14, с. 54]. Влітку 1913 р. Завідуючий зоологічної станції у Вілла-Франке заслужений професор О. Коротнєв брав участь у IX Міжнародному зоологічному конгресі в Монако в якості представника від Київського університету [4, арк. 68]. Перелік подібних фактів можна продовжувати досить довго.

Учені університетів Наддніпрянської України не лише посилали своїх представників в інші міста й країни, але й приймали у себе вчених гостей, не тільки обирали професорів інших вузів почесними членами своїх університетів, а деякі з них і самі обирались почесними та дійсними членами різноманітних міжнародних наукових установ і товариств. Наприклад, професор Київського університету В. Бец був членом-кореспондентом Паризького антропологічного товариства, уповноваженим членом Лейпцизького етнографічного музею [14, с. 55]. Професор Новоросійського університету О. Ковалевський був почесним членом усіх російських і багатьох зарубіжних університетів, майже всіх провідних академій світу, наукових товариств [15, с. 33, 37]. Професор Київського університету М. Бунге був почесним членом Петербурзького, Московського і Новоросійського університетів, членом-кореспондентом Петербурзької (Російської) академії наук, Лондонського товариства науки, літератури і мистецтва [6, арк. 1; 7, арк. 1; 8, арк. 1; 9 арк. 1; 10, арк. 1].

Однією з форм здійснення загальноросійських і міжнародних контактів було направлення своїх представників університетами на міжнародні наукові з'їзди й конгреси, надсилання експонатів на виставки. Фінансування цих заходів проводилось за рахунок коштів університетів. Так, у листопаді 1899 р. на XIII Міжнародний медичний конгрес у Париж отримали запрошення на відрядження як делегати від Київського університету професори медичного факультету Г. Рейл і В. Подвисоцький [2, арк. 4].

Професори історико-філологічного факультету Київського університету систематично виступали з доповідями і повідомленнями на різноманітних міжнародних наукових форумах. Так, Ю. Кулаковський виступив з доповіддю на конгресі історичних наук у Римі (1902), Ф. Кнауер – на XV конгресі орієталістів в Алжирі (1904), Г. Павлуцький – на археологічному конгресі в Афінах (1905), М. Бубнов та П. Ардашев виїжджали на з'їзд істориків у Берліні (1908), Т. Флоринський побував на слов'янському з'їзді в Софії (1910) [3, арк. 4; 21, с. 74]. Поступово міжнародні контакти розширювалися, зміцнювались і стали звичай-

ним явищем, наслідком та запорукою розвитку університетської науки як складової європейського освітньо-наукового простору.

Встановлення й розширення наукових контактів учених українських університетів з їх колегами в межах країни і Європи здійснювалась через сумісне співробітництво з редакціями журналів, інших форм наукової періодики, енциклопедій. Так, професор Київського університету Д. Граве був автором близько 30 статей з математичної тематики в Енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза й І. Ефрона. Науковий світ Європи на першому математичному конгресі в Цюріху визнав Д. Граве як великого вченого, його праці почали друкувати найавторитетніші математичні часописи Європи. Завдяки дисертаційній роботі у Дмитра Олександровича склались дружні відносини з відомим професором і академіком з Осло (Норвегія) Карлом Стермером, а також з найвизначнішими математиками Ермітом у Парижі й Шварцем у Берліні. Особливо теплі відносини в Д. Граве були з академіком Шварцем, якого він завжди відвідував під час перебування в Європі [22, с. 35, 45].

Професор історії Київського університету І. Лучицький протягом 1884–1912 рр. співробітничав з редакцією Енциклопедичного словника Ф. Брокгауза й І. Ефрона, редакціями журналів і газет «Сын отечества», «Наши дни», «Русское богатство», редакцією іспанського журналу «La Administracion» (1900-ті рр.) [11, арк. 1–18; 12, арк. 1].

Розширення наукових контактів учених Київського, Харківського і Новоросійського університетів із своїми колегами з інших університетів Російської імперії та Західної Європи під час знаходження у від'їздах, участі у міжнародних наукових конгресах і конференціях сприяли їх знайомству з головними тенденціями поступу європейської науки, засвоєнню сучасних методів ведення досліджень з різних галузей науки, що дало поштовх до інтеграції вітчизняної науки у загальноєвропейську. Можливість використання матеріально-технічної бази (лабораторії, кабінети), бібліотеки, архівосховища та ін. європейських країн розширило тематику наукових досліджень з природничих і гуманітарних наук, прискорювало формування вітчизняних наукових шкіл.

Бібліографічні посилання

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей университета Св. Владимира. – К., 1884.
2. Державний архів міста Києва (далі ДАК). – Ф. 16. Київський університет. – Оп. 338, спр. 139, арк. 4.

3. ДАК. – Ф. 16, оп. 342, спр. 216, арк. 4.
4. ДАК. – Ф. 16, оп. 351, спр. 20, арк. 68.
5. *Іванов А. Е.* Высшая школа России в конце XIX – начале XX в. / А. Е. Иванов. – М., 1991.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Національної академії наук України (далі – ІР НБУВ). – Ф. 57. Бунге М. Х., спр. 102, 1 арк.
7. ІР НБУВ. – Ф. 57, спр. 103, 1 арк.
8. ІР НБУВ. – Ф. 57, спр. 107, 1 арк.
9. ІР НБУВ. – Ф. 57, спр. 108, 1 арк.
10. ІР НБУВ. – Ф. 57, спр. 110, 1 арк.
11. ІР НБУВ. – Ф. 66. Лучицький І. В, спр. 343, 18 арк.
12. ІР НБУВ. – Ф. 66, спр. 358, 1 арк.
13. Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965). – К., 1968.
14. Київський університет 1834–1984. – К., 1984.
15. *Мазурмович Б. М.* Невтомні шукачі / Б. М. Мазурмович. – К., 1975.
16. О сообщении министерству сведений о лицах, которых надлежало бы командировать на организуемые при заграничных университетах курсах для подготовки лиц к профессорской деятельности // Циркуляр по Харьковскому учебному округу. – 1911. – № 7. – С. 15-16.
17. *Павлова Г. Е.* Организация науки в России в первой половине XIX в. / Г. Е. Павлова. – М., 1990. – 239 с.
18. *Побірченко Н.* Уроки О. Ф. Кістяківського / Н. Побірченко // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 43–46.
19. *Савчук В. С.* Естественнаучные общества Юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в. / В. С. Савчук. – Днепропетровск, 1994.
20. *Соболева Е. В.* Организация науки в пореформенной России / Е. В. Соболева. – Л., 1983.
21. *Стельмах С.* Історична думка в Україні XIX – початку XX століття / С. Стельмах. – К., 1997.
22. *Урбанский В. М.* Дмитрий Граве и время / В. М. Урбанский. – К., 1998.
23. Харьковский государственный университет 1805–1980 гг. Исторический очерк. – Харьков, 1980.
24. *Шип Н. А.* Интеллигенция на Украине (XIX в.) : Историко-социологический очерк / Н. А. Шип. – К, 1991.

Надійшла до редколегії 13.09.2008 р.